

МИЛИЦА ЂУКОВИЋ

ЉУБАВНА ПОЕЗИЈА ВАСЕ ЖИВКОВИЋА И БРАНКА РАДИЧЕВИЋА: НЕКОЛИКО ЗАПАЖАЊА

САЖЕТАК: Узевши у обзир закључке огледа, научних радова и студија у којима су Јован Скерлић, Милош Црњански, Борислав Михајловић Михиз, Душан Иванић, Мирко Магарашевић и Горан Максимовић указали на Васу Живковића као претечу Бранка Радичевића, у раду се пореди тематски комплекс једног сегмента њиховог песништва, како би се истакле стилске, тематско-мотивске, метричке и лексичке сродности. Циљ рада садржан је у расветљавању нове етике (етике радости) коју су два сремскокарловачка ђака увела у српску литературу, начиниши од ове карактеристике својеврсни знак духа поднебља и меру њене трансиисторијске виталности.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: љубавна поезија, генеза српског песништва, етика радости, Васа Живковић, Бранко Радичевић

Завршена тачно стотину двадесет година након рођења Милоша Црњанског, а објављена годину дана доцније, монографија *Трајом Црњанској* (2014) Мирка Магарашевића представља јединствени спој огледа прожетих аутобиографско-мемоарским, аутопоетичким, културолошким и херменеутичким увидима у животне околности аутора *Лирике Ийјаке* током седме деценије двадесетог века (у добу, дакле, које је уследило по повратку у отаџбину), али и у његову дипломатску делатност, и сâмо књижевно стваралаштво (при чему се поред медитативно-путописног есеја „Београд у снегу” у средишту Магарашевићеве пажње налазе поеме Милоша Црњанског „Стражилово” и „Ламент над Београдом”). Евидентна је и пажње вредна методолошка доследност Мирка Магарашевића,

тј. опредељење да било приликом тумачења српске, било пољске или америчке литературе издвоји и помно расветли скрајнути сегмент опуса одређеног књижевника (модерност Доситејеве љубавне поезије, у *Песнику Досићеју* и *Песничком ѓамћењу*, метафизичку компоненту лирике Јована Јовановића Змаја, у *Песничком ѓамћењу*, или пак оптимизам као поетичко начело Чеслава Милоша, у *Евројским ѓесницима*), што ће учинити и када за „Стражилово” Милоша Црњанског поред „бергсоновског животног полета”¹ очу опозитан пол – његов слом или слутњу слома.² Инвентивним продорима у индивидуалнопоетичке карактеристике стваралаштва одређених писаца потребно је, приликом разматрања монографија Мирка Магарашевића, припојити суптилне а виспрене и подстицајне књижевноисторијске закључке, попут оног о аналогјама у промишљању друштвенopolитичке ситуације српског национа, остварених у студији „За што наш народ у Аустрији пропада” Ђорђа Натошевића, као и у једном сегменту поетике Милоша Црњанског,³ или пак оног о утицају Васе Живковића на Бранка Радичевића и Милоша Црњанског. Наиме, у поглављу „Записи о ’Стражилову”” монографије *Трајом Црњанској* Магарашевић је подсетио на „значај појаве и зрачења личности – нама, данас, мало познатог – ’песника, родољуба и књижевника, проте Васе Живковића’ о коме сам Црњански говори у Панчеву априла 1922. године, о стогодишњици рођења Живковићевог”,⁴ увидевши, притом, како је Живковић „лирски претеча Радичевићев”,⁵ неко ко је опредељењем за игру, пролеће и младост на(го)вестио радикалну и књижевноисторијски виталну измену *духа ѓоднебља*. Будући да је у књизи *Знаци духа ѓоднебља* у насловном конструкту (духу поднебља, „spirit of the place”) сагледао повезницу између духа стварања и духа света,⁶ али и могућност надилажења идеологизоване опреке локално: универзално, локално (домаће, српско, балканско): модерно,⁷ личност и песничко дело Васе Живковића прерастају у средишњу еманацију и иницијални (зачетни) импулс постанка радосне, сремске, стражиловске линије српског песништва. Познато је, дакле, да је

¹ Мирко Магарашевић, *Трајом Црњанској*, Академска књига, Нови Сад 2014, 83.

² Исто.

³ Исто, 91.

⁴ Исто, 98.

⁵ Исто, 99.

⁶ Видети: Мирко Магарашевић, *Знаци духа ѓоднебља*, Рад, Београд 1979, 13.

⁷ На ово је указао Никола Маринковић, у раду „Песничко памћење и критичка поезија: о теоријској есејистици Мирка Магарашевића”, у: *Песник Мирко Магарашевић: зборник критичких радова*, прир. Саша Радојичић и Марко Паовица, Чигоја штампа, Београд 2019, 465.

Милош Црњански другог априла 1922. године у Панчеву одржао говор посвећен Васи Живковићу. Несклон уобичајеним „спомен-академијама”,⁸ а намеран да отвори чула и душе панчевачких слушалаца „да кроз њих уђе промена у ваш дух, жеђ за слободом и вечна жеђ љубави”,⁹ Милош Црњански у беседи транспонованој у оглед „О стогодишњици Васе Живковића”, са истанчаним сензибилитетом уметника и новатора, разложно и исправно просудио је како је наречени прота дошао „да огласи оног који је својом песмом ишао за њим и научио нас игри, пролећу и младости, са чијег гроба, са Стражилова, и сад силази пролеће, преко Дунава и борчанских поплава, на ваше кровове и воћњак”,¹⁰ да би у поменутом „претечи романтизма, у историји наше књижевности – њеном најлепшем добу”¹¹ издвојио личност-граничник чија је поетика означила *йреврајѝ у речи, у осећању, у мишљењу* – „Под Фрушком Гором, где се и Живковић школовао, зачала се нова књижевност, ново мишљење, нова етика, на највишој вредности људског бића: на радовању”¹² – те некога ко је као претходник Бранка Радичевића етику умирања и туге заменио етиком „сребрног смеха” и „расцветаног дрвећа”, песме кукања и јадиковања трансформисао у песме радовања и бербе, и из бола и растрзане душе изнедрио речи поздања, речи утехе, „свештеник, претеча, чије су толике песме носиле наслов ’пролеће’, и који, срушен од угушеног бола, пред крстом, још има моћи и отмености да напише најлепшу реченицу тога доба: из туге се радост рађа. За њим нам је дошао Бранко.”¹³

О Васи Живковићу као антиципацији поетичког модела који ће зенит остварити у опусу Бранка Радичевића огласио се Јован Скерлић 1907. године. Одредивши Живковића као „прелазнога песника”,¹⁴ некога ко је начинио мост не само између „псевдокласицизма и немачке лирике, но и између такозване ’објективне лирике’, ’лирике мирнога чувства’, и субјективне, чисте лирике, поезије срца и маште, каква ће преовладати код нас шездесетих година”,¹⁵ Скерлић је у кружоку који су чинили Јован Суботић,

⁸ Милош Црњански, *Есеји и чланци I*, Дела Милоша Црњанског, том 10, књ. 21, прир. Живорад Стојковић, Задужбина Милоша Црњанског – L’Age d’Homme, Београд–Lausanne 1999, 35.

⁹ Исто.

¹⁰ Исто, 31–32.

¹¹ Исто, 33.

¹² Исто, 34.

¹³ Исто.

¹⁴ Јован Скерлић, *Писци и књије I*, Сабрана дела Јована Скерлића, прир. Мидхат Бегић, Просвета, Београд 1964, 311.

¹⁵ Исто. На сличан начин Горан Максимовић примећује: „У складу са својим пјесничким добом, Васа Живковић се поетички развијао у стилском синкретизму од класицизма и сентиментализма према романтизму, под снажним

Никанор Грујић, Ђорђе Малетић и Васа Живковић препознао групу песника који су „ослободили српску поезију од старих калупа, модернизовали је и тоном и обликом, и тако знатно припомогли да Бранко Радичевић, Змај и Јакшић створе дефинитиван прелом у српској поезији”.¹⁶ Размотривши стилска, метричка и језичка својства поезије Васа Живковића, Скерлић је у неколико наврата (у тексту „Васа Живковић”, као и „*Песме Васа Живковића*”) закључио како је Живковић пре Бранка Радичевића у српску поезију увео народни језик, како је умногоме иновирао српски песнички дискурс (подаривши му „новија осећања и модерну строфу”¹⁷), те како је био *бранковац пре Бранка*,¹⁸ подсетивши на то да је доживљај стваралаштва Бранка Радичевића као радикалног реза у српској литератури последица сужења књижевноисторијске оптике, преувеличавање Бранковог статуса и улоге, а занемаривање значаја стилских решења и лингвостилистичких обележја Живковићеве лирике, будући да:

Под утицајем штетне и искључиве филолошке критике, укоренила се код нас готово општа заблуда да су сви песници пре Бранка Радичевића писали славаносерпским језиком, и де је песник *Бачкој расијанка* дошао као неки спаситељ. Треба прочитати стихове Васа Живковића, па и оне са краја тридесетх година, па видети како је у њима језик чист, правилан, гладак, са нешто приметним дахом старине, са нечим што пријатно опомиње на старе, избледеле фотографије и оне „српске кћери чарнооке”, поетизоване прошлости, кад се још веровало у „сродне душе” и када се са сузним очима певала „печал срдца”, и „љубве жалост”.¹⁹

Осим сличности у језику, стилу и тематици, као знак „духа поднебља”, Срем и Сремски Карловци важна су „кота” на биографској мапи Васа Живковића и Бранка Радичевића, као и релевантан симболички топос њиховог стваралаштва. У том контексту, податку који даје Марија Клеут – „У првој половини XIX столећа неколико се песника школовало у Карловцима. Најпре Сима Милутиновић

утицајем српске фолклорне традиције, али и српског грађанског пјесништва, те страних лиричара, поготово из редова њемачке романтике. Због тога се често узима као један од најважнијих претходника главног тока српског романтизма”, како је то истакао Душан Иванић.” Видети: Горан Максимовић, „Лирски умотвори проте Васа Живковића”, *Зборник Мајнице српске за књижевност и језик*, књ. 68, св. 1, 2020, 344.

¹⁶ Ј. Скерлић, нав. дело, 311.

¹⁷ Исто, 310–311.

¹⁸ Исто, 311.

¹⁹ Исто.

Сарајлија (1804–1807), па затим редом: Јован Суботић (1828–1834), Ваза Живковић (1832–1834), Бранко Радичевић (1835–1841), Ваза Николић (1835), Никанор Грујић (1837, 1839–1840)²⁰ – потребно је додати чињеницу на коју подсећа Борислав Михајловић Михиз, који истиче: „Јер Ваза Живковић је баш завршавао шести разред карловачке гимназије у оно време, кад је Бранко Радичевић учио први.”²¹ Исто тако, вредно би било приметити сличност у кућном васпитању и упућеност на књиге Вазе Живковића и Бранка Радичевића, за које су заслужни очеви (Теодор Живковић и Тодор Радичевић), будући да је Живковићев отац, како запажа Михиз, био поштовалац писане речи – „Отац му је био ’љубитељ књиге’, његово се име спомињало по часописима, ако не као писца, а оно као име човека који купује и шири књигу, помаже и воли књижевност. (Ко познаје прилике из прве четвртине XIX века тај зна сав значај тог, пренумерантског посла у времену стварања наше читалачке публике.)”²² – док је Тодор Радичевић, према истраживању Јована Скерлића, публикованом у чланку „О оцу Бранкову, Тодору Радичевићу”, био „интелигентан самоук, који је самосталним радом и читањима смишљено допуњавао недостатке свог школског образовања. После њега је остала прилично велика библиотека, 527 књига на броју”²³ при чему се у овом немалом (за почетак деветнаестог столећа завидном и дивљења вредном) списку књига налазе дела на немачком, латинском, италијанском и француском језику, док су од српских аутора заступљени Доситеј Обрадовић, Милован Видаковић, Јован Стејић, Јован Суботић, Богобој Атанацковић, Његош, Јоксим Новић, Јаков Игњатовић, Јован Јовановић Змај и Ђура Јакшић, као и безмало све књиге Вука Стефановића Караџића,²⁴ да би и прерану Радичевићеву зрелост (чињеницу да је „Ђачки растанак” написао са непуних двадесет година) Скерлић објаснио „књижевним наслеђем од оца и књижевним образовањем стеченим још у родитељској кући.”²⁵

Када се самери вредност, иновативни потенцијал и статус Вазе Живковића у историји српске књижевности, тачним се указује

²⁰ Марија Клеут, „Ваза Живковић – две књижевне судбине”, *Књижевна типографија Панчева*, ур. Миодраг Матицки, Градска библиотека Панчево – Институт за књижевност и уметност, Панчево–Београд 2001, 50.

²¹ Борислав Михајловић, „Ваза Живковић (1819–1891)”, *Лейопис Машице српске*, год. 128, књ. 369, св. 4, април 1952, 273. Овај Михизов увид издвојиће и Горан Максимовић као својеврсни карловачки „куриозитет”, у наведеном тексту „Лирски умотвори проте Вазе Живковића”, 344.

²² Исто.

²³ Јован Скерлић, *Писци и књије II*, Сабрана дела Јована Скерлића, прир. Мидхат Бегић, Просвета, Београд 1964, 33.

²⁴ Исто.

²⁵ Исто, 34.

запажање Милоша Црњанског како „Живковић вам шапуће кроз своје песме нове и благе речи”.²⁶ На *нове* речи, којима је наговестио појаву Бранка Радичевића (иако га је надживео за скоро четири деценије), упутио је Борислав Михајловић Михиз,²⁷ одредивши Живковића као песника који је успео да потражи „нове путеве за своју песму и свој стих и да тако буде и међу првима који ће покушати да модернизују и ослободе српску поезију”.²⁸ Иако Живковићеве песме именује као „узгреднице”, „вежбе пера” и спонтано певушење,²⁹ Михиз ипак у Живковићевој лирици, неvezано за то што је сагледава онако како ју је панчевачки прота доживљавао (као споредну делатност и излив тренутно набујалих емоција³⁰) изнази остварења која ће овог аутра „својим народним језиком, својом наивном и срдачном једноставношћу, поставити у ред најзначајнијих Бранкових претходника...”,³¹ да би поентирао закључком:

Зато ће он [Васа Живковић, прим. М. Ћ.] бити и остати Бранков претходник, не барабарећи се са њим и у периоду од 1838 до 1847 написаће песме које неће бити довољне да га начине значајним песником, али ће му обезбедити у историји наше поезије име човека који је био међу првима од оних који су припремали појаву Бранка Радичевића и расцвет наше лирике.³²

Будући да су Јован Скерлић, Милош Црњанки, Борислав Михајловић Михиз, Душан Иванић, Мирко Магарашевић и Горан Максимовић у Васи Живковићу препознали претечу Бранка Радичевића, може се приметити како је наведени утицај најуочљивији у љубавној поезији. Пишући о генези српске љубавне поезије, у поглављу „Љубавна лирика српског романтизма и традиција љубавног пјесништва 19. вијека” монографије *Искуство и доживљај*, Горан Максимовић запазио је како иако већ у Сарајлијином пјесништву долази до „снажне глорификације еротског и сензуалног доживљаја љубави...”,³³ ипак, с друге стране, тек „романтизам

²⁶ М. Црњански, *Есеји и чланци I*, 34.

²⁷ Б. Михајловић, „Васа Живковић (1819–1891)”, 282.

²⁸ Исто, 274.

²⁹ Исто, 275.

³⁰ „Не само да му поезија није била у животу главно занимање, него своје песме није сматрао ни успелим, ни достојним пажње, чак никако није могао пристати да га сматрају песником. [...] Та изванредна скромност биће последња црта коју ћемо повући на његовом лику и она ће тако лепо пристајати човеку, чији се сав живот састојао од ситних потеза и малих послова, али увек честитих и ваљаних”, Б. Михајловић, „Васа Живковић (1819–1891)”, 272, 281.

³¹ Исто, 274.

³² Исто, 275.

³³ Горан Максимовић, *Искуство и доживљај: српске књижевне студије 19. вијека*, „Филип Вишњић”, Београд 2007, 17.

четрдесетих година у потпуности ослобађа еротска осјећања и боји их тоновима неспутане животне радости, која је младалачки распусна, необуздана и чулна”.³⁴ Ослобађање од крутог метра, уздржаних емоција, високопарне реторике претежно пригодних (псеудо)класичних ода и окретање властитој интими, снажним и искрено проживљеним емоцијама, незазорно приклањање ласцивности, похоти, отвореној еротичности, довело је до радикалне измене тематско-мотивског регистра, стила, тона и доживљаја света (пре свега оног унутарњег, ареала емоционалности, младалачке раздраганости, као и повлашћене телесности) у љубавној поезији не само Бранка Радичевића већ и Васе Живковића, посебно имајући у виду поетички модел овог типа лирике који им је претходио. Клише и идеализације (драга песничког субјекта као етерично, узвишено, недостижно а љубави достојно биће) сменила је љубав, која је у поезији Бранка Радичевића (по мишљењу Јована Скерлића) била „чулна, прилично вулгарна, љубав према женској или женски, путска, пролазна, ђудљива”.³⁵ Иако је очито ненаклоњен Бранку Радичевићу, „песник[у] средње књижевне класе, чије су духовне потребе скромне, а укус са мало задовољан...”,³⁶ ипак се у суду о грубој (прецизније, експлицитној, „неумивеној”) чулности, којој аутор *Омлагине и њене књижевности* придружује „лаку, скакутаву, нову форму”, „лакши и модернији метар и ритам”, свежину, бујност и лепоту једне особене „младићке” поезије, која је сва „усклик из пуних груди”,³⁷ препознаје тачан увид у важан сегмент лирског исказа аутора „Враголија”. Јован Скерлић, исто тако, као највиши домет Радичевићевог певања издваја оно што би био „*lied*, лака, љубавна лирика”.³⁸ Интригантно је и неоспорно да је у поетичком облику „*lied*”-а Радичевићев како претеча тако и настављач био управо Васа Живковић. Заједничка карактеристика ове „лаке”, љубавне лирике Васе Живковића и Бранка Радичевића јесте, између осталог, идентична сценографија љубавног микропризора (или жанр сцене) који сачињавају углавном љубавни пар (девојка, тј. мома, селе, сека, и момак, младо момче), шума и извор/студенац, као мизансцен и оквир п(р)ојављивања (буђења, бујања и окончања) разноликих емоција у распону од заљубљивања до љубавне чежње, или агоналног окончања егзистенције.

³⁴ Исто.

³⁵ Јован Скерлић, *Омлагина и њена књижевност (1848–1871). Изучавања о националном и књижевном романтизму код Срба*, Сабрана дела Јована Скерлића, прир. Мидхат Бегић, Просвета, Београд 1966, 379.

³⁶ Исто, 377.

³⁷ Исто, 378–379.

³⁸ Исто, 380.

Тако, стихови Живковићеве песме „Девојка”, објављене 1842. године у *Пецићанско-будимском скоропјечу*, иницијалним стиховима:

Украј луга зеленога,
Белио се висок двор,
Туд студена вода текла
И танани нико бор.

Уранила девојчица,
Да залије витки сад,
Њу полази издалека
На вранчићу момак млад.³⁹

наговештавају сличан приказ потоње Радичевићеве песме „Девојка на студенцу”, који гласе:

Кад сам синоћ овде била
И водице завила,
Дође момче црна ока
На коњицу лака скока,
Поздрави ме, зборит оде:
„Дајде, селе, мало воде!”⁴⁰

с том разликом што се песма Бранка Радичевића окончава пробуђеном љубављу и нежном жудњом – „У пјесми *Девојка на студенцу* изненадни сусрет дјевојке и младића, на извору, прераста у мотив заљубљивања на први поглед, који је успјешно обликован кроз слику сломљеног крчага, да би у завршним стиховима израстао у снажну љубавну жудњу и жељу дјевојке да се тај сусрет понови”⁴¹ – док „Девојка” Васа Живковића, сходно конвенцијама европске романтичарске поезије, градацијски низ неверстава, разочарања и клетве окончава самоубиством момка и смрћу девојке.

Фреквентан и за Живковићеву и Радичевићеву лирику типичан јесте лајтмотив гроба, као симбол растанка љубавника и неутољиве туге, присутан, између осталог, у песми „Цвет” Васа Живковића, публикованој у *Пецићанско-будимском скоропјечу* 1842.

³⁹ Душко М. Ковачевић, *Васа Живковић: животој, рад и његово стваралаштво*, Народна библиотека „Вељко Влаховић” – Народна библиотека Србије – Матица српска – Војвођанска академија наука и уметности, Панчево – Београд – Нови Сад 1990, 80.

⁴⁰ Бранко Радичевић, *Сабране пјесме*, прир. Душан Иванић, коло 92, књ. 610, СКЗ, Београд 1999, 7.

⁴¹ Г. Максимовић, *Искусство и доживљај: српске књижевне ситуације 19. вијека*, 17.

године (са незнатним изменама, под насловом „Гробни цвет”, три године доцније, и у *Подунавки*), у којој бели крин (залог љубави) краси гроб преминуле вољене девојке:

Ничи, цвете, чело главе
’Ладног гроба, ах,
Где почива драге мој
Свет и невин прах!⁴²,

док у песми „Јадна драга” Бранка Радичевића:

Плачи, траво, запевај, славују,
Злато моје земљица покрива!⁴³

гроб прераста у повод за сагледвање егзистенцијалног удеса жалошћу опхрване девојке.⁴⁴ Упркос томе што је тематски блиско поезији Бранка Радичевића, ваљало би, такође, имати на уму примедбу Душана Иванића, према којој стваралаштво Васе Живковића (и песма „Гробље”, настала исте, 1842. године⁴⁵) одудара од Радичевићевог песничког идиома траговима класицистичких поетизама (у које би спадао, на пример, „мирте венац”), обиљем речи несвојствених лирици Бранка Радичевића („сродничке кости”, „туге и жалости земске”, „споменици”, „са стихови, натписима”, „време смрти”), као и монотоним, постојаном метричком схемом, која је била „снажна препрека ритмичкој покретљивости”,⁴⁶ што су све елементи који сведоче о лексичкој непрочишћености и поетичкој фузији карактеристичним за период сапостојања дивергентних стилских формација и рефлекса њихових одлика на лексичком и метричком плану.

Иако се у љубавној поезији Васе Живковића и Бранка Радичевића налазе тамнији тонови (и теме попут растанка и смрти), претежнија су, ипак, ведрост расположења, љубавна страст и нада. Лирска остварења из жанра „*lied*”-а Васе Живковића пружају,

⁴² Д. М. Ковачевић, *Васа Живковић: живој, рад и њесништво*, 77.

⁴³ Б. Радичевић, *Сабране њесме*, 35.

⁴⁴ У Радичевићевој песми „Јади изненада” неумитност и неповратно дејство смрти одређено је на сличан начин: „Што гроб ладни једном свати, / Назад више он не прати”, Б. Радичевић, *Сабране њесме*, 43.

⁴⁵ „Песма је испевана ’У Вршцу 1842’, а читана је први пут на осмом сабору ’Катедре Србског Језика’ 24. маја 1842. Те 1842. године, сведочи Ђурчин ’изгубио је Ж. три пријатеља богослова и сваком је он држао надгробно слово; отуда оваква размишљања.” Видети: Д. М. Ковачевић, *Васа Живковић: живој, рад и њесништво*, 243.

⁴⁶ Душан Иванић, *Ка њези српске њезије: њрељеди и сџудије*, Лицеј, Београд 2011, 223.

према мишљењу Миодрага Поповића, „аутентичну представу о еволуцији наше поезије од класицизма и сентиментализма ка романтизму”,⁴⁷ при чему је важно истаћи да је Живковић писао љубавну поезију у два животна периода, први пут од 1838. до 1848. године, када се заљубио у Ленку (Јелену Костић), други пут након 1856. године, када је узрок настанка овог типа поезије била велика и неостварена љубав према младој удовици Ленки (Јелени Матић).⁴⁸ У критици је успостављен консензус о томе да Живковићеве песме испеване у првом периоду обилују општим местима, док су песме друге етапе исход проживљених емоција, уметничка транспозиција конкретне животне ситуације, интимна исповест и чежњиви дијалог са објектом еротске жудње, а исказана осећања бивају, како је примећено „конкретизована и страсна, али прије свега искрена и племенита”.⁴⁹ Када су у питању аналогije на мотивској равни, дескрипцији дојки љубљене жене (иако оствареној у ониричком оквиру) у Живковићевој песми „О прстену”:

У сну срећан љубих милу,
Љубих страсно дојке њене,
На чистом јој лежах крилу,
Нагрлих се драге жене.⁵⁰

наликује опседнутост дојкама песничког субјекта остварења „{Радост и жалост}” Бранка Радичевића:

Ој ви, дојке, две јабуке!
С јабуке су наше муке,
Са њи, кажу, рај пропаде
За ким људи тако јаде,
Али ја би за вас, јао,
И два нака раја дао.⁵¹

Дојке као метафора раја и рајског уживања одговарају запажању Михаила Епштејна, који у *Филозофији њела* истиче узроке настанка ове постојане представе: „Али, можемо сматрати да је прави психоаналитички прототип рајске груде (као материјалне метафоре) – дојка жене. Управо млеком богата дојка-хранитељка

⁴⁷ Наведено према: Г. Максимовић, „Лирски умотвори проте Васе Живковића”, 346.

⁴⁸ Исто, 346.

⁴⁹ Исто.

⁵⁰ Д. М. Ковачевић, *Васа Живковић: животи, раг и њесништво*, 108.

⁵¹ Б. Радичевић, *Сабране њесме*, 215.

представља за бебу не само укусан него и опипљив рај. Управо за том меком, гњеченом и незгњечивом плоћу чезне и жуди мушки длан.⁵² Виталистички кредо Бранка Радичевића – „Јера месо оће меса, / То је воља са небеса”⁵³ – надређен је малограђанском моралу, којем се супротставља и Васа Живковић када у песми „Бојажљивој Л. ...” примећује: „Не бој се светског суда, / Нек’ мисли што ко хоће... / Не преза љубав света / Од речи кивног злоће.”⁵⁴ Доминантној тематизацији недара, на пример у песми „{Радост и жалост}” Бранка Радичевића:

Ао селе, бриго моја,
Дела покри недра своја,
Да се јунак не помамим,
Да се на те не намамим
Кано јуче
Бело луче –
За тобом ми срце пуче.⁵⁵

или пак у Живковићевој песми „Мојој несудјеници (На имендан)”, у којој се за најлепши цвет запажа:

Па га негуј и брижљиво чувај,
Задени га где ти срце бије,
За недарца бела – нељубљена,
Лепшег места ни у рају није.”⁵⁶

припајају се чести описи очију, који код Васе Живковића наговештавају присуство жене у коју је песнички субјект заљубљен:

Јесу л’ очи драге жене
Ил’ ме сумрак заварује?⁵⁷

док код Бранка Радичевића постају елемент еротске жудње:

Држ’ се за пас, злато моје!
Ала сјаје око твоје,

⁵² Михаил Наумович Епштејн, *Филозофија њела*, прев. Радмила Мечанин, Геопоетика, Београд 2009, 77.

⁵³ Б. Радичевић, *Сабране њесме*, 215.

⁵⁴ Д. М. Ковачевић, *Васа Живковић: живој, рад и њесницѡво*, 98.

⁵⁵ Б. Радичевић, *Сабране њесме*, 214.

⁵⁶ Д. М. Ковачевић, *Васа Живковић: живој, рад и њесницѡво*, 103.

⁵⁷ Исто, 94.

Око твоје црно, мрко –
За тобоме, душо, црко.⁵⁸

да би се сâмим статусом љубави стваралаштво ове двојице аутора наново довело у поетички дотицај. Наиме, уколико је „Љубав [...] пробни облик бесмртности, кад ја знам да ћу остати заувек: не уопште, не негде, него у том јединственом бићу, и оно – у мени”,⁵⁹ њена ускраћеност поприма апокалиптичне размере на нивоу индивидуалне егзистенције. О овоме сведоче песме „21. маја 1859” и „Њена удаја” Васе Живковића, у којима удаја и одлазак „миле Ленке” узрокују жалост (која, према Михаилу Епштејну, са нежношћу и страшћу сачињава устаљену тријаду љубави⁶⁰):

Зар да тебе ја не видим
Нигда више – Ленка мила;
А шта сам ти учинио,
Те си мене оставила?

Да не видим тебе нигда,
Убиће ме бол и туга,
А ти хајеш и не хајеш,
Јер си стекла себи друга.

Благо њему! Каква срећа,
Да он љуби дивну жену,
За којом ми душа гине,
За којом ми данци вену.
(„21. маја 1859”)⁶¹

да би се климакс остварио на поетичком плану – изостанак могућности за остварење љубави чини да опроштај од вољене жене постане уједно опроштај од писања:

Збогом душо душе моје,
Сунце моје, мој животе,
Грозна судба пакосница
Из срца те мога оте.

⁵⁸ Б. Радичевић, *Сабране њесме*, 214.

⁵⁹ М. Н. Епштејн, *Филозофија њела*, 144.

⁶⁰ Разматрајући Набоковљеву и Буњинову прозу, Епштејн у нежности, страсти и жалости препознаје тријаду до које се успиње „троједина” љубав. Исто, 148.

⁶¹ Д. М. Ковачевић, *Васа Живковић: живој, рад и њеснищиво*, 112.

[...]

Збогом мили – збогом мила!
Последње нам речи бише,
Кад ми Ленке моје нема,
Нек' и песме нема више.
(„Опроштај”)⁶²

С друге стране, у делима „Јадна драга”, „Ране” и „Јади изненада” Бранка Радичевића смрт раздваја љубавнике и доприноси настанку жалости, при чему ово *шечно* душевно стање „плачљивост, потпуна смекшаност, спремност да тече и да се излива...”⁶³ поприма космолошке димензије, као у већ наведеним стиховима: „Плачи, траво, запевај, славују, / Злато моје земљица покрива!”. Ипак, радост постављена у онирички оквир, посредством којег се надилази пролазност „Туге и опомене” Бранка Радичевића еквивалентна је *надежди* Васе Живковића која порађа *ново мишљење* и *нову етику*:

Мируј, дакле, срце моје, толико не страдај,
Из туге се радост рађа – бољему се надај!
(„Моја надежда”)⁶⁴,

ону која ће припремити долазак Бранка Радичевића и романтизма, тог, према суду Милоша Црњанског, најлепшег доба српске књижевне историје.

Уколико у животном елану препознамо *знак духа њогнебља*, те ако уважимо запажање према којем „Доживљај искрене и страсне љубави може се посматрати и као изврстан показатељ обновитељске животне снаге једног поднебља или сентимента читавих покрајина и народа, а љубавна лирика као снажан израз виталности читаве једне националне литературе”⁶⁵ љубавна поезија Васе Живковића и Бранка Радичевића могла би се издвојити као обновитељска снага српске литературе, еманација *ипре*, *џролећа* и *млагосићи*, залог виталности, одржања и протезности смеха, и надежде да након губитака, разочарања и смрти долази прижељкивана радост. Бранковац пре Бранка (Васа Живковић) и сâм Бранко умели су да српску књижевност учине „наглашено младом и снажном”⁶⁶

⁶² Исто, 117–118.

⁶³ М. Н. Епштејн, *Филозофија шела*, 147.

⁶⁴ Д. М. Ковачевић, *Васа Живковић: животи, рад и њесништво*, 109.

⁶⁵ Г. Максимовић, *Искусство и доживљај: српске књижевне ситуације 19. вијека*, 27.

⁶⁶ Исто.

све до данас, када се обележава две стотине година од Радичевићевог рођења. Иако подстакнут тематом као специфичном *свомен-академијом*, овај прилог представља подсећање на скрајнутог претходника Бранка Радичевића, чија је поезија дозволила да се наслуте еволутивне тенденције српске лирике, да се Радичевићев опус прецизније контекстуализује а да се његови естетски домети јасније одреде, и (п)оставе као смернице за нова истраживања.

Др Милица В. Ћуковић
Научни сарадник
Институт за књижевност и уметност, Београд
tiskicvet38@gmail.com